

Ida Simonsson

Vad är ekonomi?

– Teologiska perspektiv på vårt ekonomiska system

Ekonomi rör också centrala teologiska frågor. Det handlar ytterst om människosyn och frågan om vad som är ett gott liv, skriver här Ida Simonsson.

Att vårt nuvarande sätt att använda och fördela jordens resurser är ekologiskt och socialt ohållbart står, menar jag, bortom allt tvivel. Den här artikeln handlar om hur teologiska perspektiv kan utgöra resurser för att förstå och kritiskt förhålla sig till vårt ekonomiska system.¹ Den övergripande problematiken är vittfamnande, men vi ska leta oss fram på en specifik väg bland flera möjliga. På vår väg ska jag visa att ekonomiska frågor i grund och botten rör sådant som också är teologiska frågor – människosyn och synen på det goda livet – och att teologiska perspektiv alltså är relevanta i relation till ekonomi. Jag kommer också att problematisera idén om etisk konsumtion som en väg till omvandling av vårt nuvarande system.

Marknadens frihet och den kristna

På vår väg kommer vi att hålla oss nära en teologisk kritik av marknadsökonomi: *Being Consumed: Economics and Christian Desire*, skriven av den katolske teologen William Cavanaugh.² Denne undersöker centrala begrepp i vårt ekonomiska system i ljuset av den kristna förståelsen av meningen med mänskligt liv, som enligt honom är gemenskap med människor och med Gud.

Detta meningssammanhang utgör ett slags kompassnål i bokens resonemang. Ett av de begrepp som undersöks utifrån denna orienterande princip är frihet. I marknadsekonomi uppfattas frihet som *frånvaron*

av yttre påverkan från andra och från gemensamt uppsatta mål eller planer för ekonomin. Frihet är individens valfrihet. Men, menar Cavanaugh, vars och ens valfrihet på den fria marknaden är beroende av de ekonomiska resurser man har. De svagaste parterna på marknaden har mycket litet frihet. Ett kontrakt kan upprättas mellan två formellt sett fria parter, säg en fabriksarbetare och fabriken ägare. Den senare har i normalfallet betydligt större finansiella muskler än den förre, åtminstone om arbetaren betraktas som enskild individ (därav vikten av facklig organisering för arbetare). Om arbetaren behöver arbetet till varje pris sker ingen förhandling på lika villkor, och arbetaren kan tvingas gå med på kontraktet även om det är ofördelaktigt. Cavanaugh diskuterar också huruvida konsumentens valfrihet är verklig frihet. Är det frihet att kunna köpa ytterligare ett par skor utöver de tjugo jag redan har, eller att kunna skaffa så mycket sprit jag kan bära?

Mot marknadens förståelse av frihet som en frånvaro av yttre normer ställer Cavanaugh en kristen definition av frihet. Enligt kyrkofadern Augustinus handlar frihet inte på något vis om att få följa varje begär – tvärtom, att vara fri är att ha förmågan att urskilja vilka av ens begär som är konstruktiva och vilka som är destruktiva, samt att kunna följa de som leder till gemenskap med Gud och människor. I ljuset av denna frihetsdefinition tycks en stor del av vår konsumtion vara uttryck för ett slags

förslavning under destruktiva begär, och valfriheten illusorisk.

Marknadens rationalitet

I resonemanget om frihet går Cavanaugh i dialog med den berömda ekonomen Milton Friedman – mottagare av ekonomipriset i Nobels minne 1976 – men Cavaughns kritik handlar i själva verket om den neoklassiska teorins grundsatser. Den neoklassiska teorin är den ekonomiska teori som ligger till grund för den fria marknadens politik. Låt oss titta närmare på denna för att se var och hur Cavaughns kritik träffar. Den neoklassiska teoribildningen har varit mycket inflytelserik under hela 1900-talet och under långa perioder helt dominerande.

Teorins grundbult är antropologisk: varje människa antas vara rationell, självständig och styrd av egenintresse. Låt säga att jag är bagare och du vill ha bröd. Om vi möts, och båda är fria att agera i enlighet med vår nyss definierade natur, så kommer det pris vi kommer överens om kommer att vara acceptabelt för oss båda. När tillräckligt många sådana förhandlingar löper parallellt och jämförs med varandra får vi marknadspriser. Dessa fungerar som en informationssignal i enlighet med principen om tillgång och efterfrågan. Om det råder brist på bröd kan jag ta mer betalt för brödet därför att efterfrågan är högre än tillgången: jag som bagare är i ett överläge. När en allmän brödbrist råder går marknadspriset alltså upp, och mer pengar finns i brödbran-

schen. Fler människor lockas att bli bagare, och bagarna bakar mer. Kanske blir vi bagare lite väl entusiastiska och överproducerar vilket ger högre tillgång än efterfrågan. Då kommer priset på bröd att sjunka så mycket att det blir svårt för oss bagare att försörja oss. Några går i konkurs. Så småningom finns då mindre bröd på marknaden och priset kan stabilisera sig på en nivå som är tillräckligt hög för att bagarna ska överleva. Logiken här är alltså att vi som rationella, självständiga och egoistiska varelser fria från yttre påverkan konstant förhandlar på marknaden. Priset är information som hjälper till att fördela samhällets resurser och arbetsinsatser. Om marknaden tillåts fungera fritt kommer det att finnas precis lagom mängd bröd.

Subjektiva värden

Ovanstående är förstås väldigt förenklat. De grundläggande principerna etablerades vid slutet av 1800-talet under en teoretisk och metodologisk revolution inom ekonomivetenskapen som kallas marginalistisk. Idag är vi vana vid att tänka på ekonomi som siffror, men det var faktiskt först de så kallade marginalisterna som möjliggjorde en omfattande matematisering av ekonomin. En av förgrundsgestalterna var Stanley Jevons. Jevons ville just hitta ett sätt att kvantifiera lust och olust samt nytta, eftersom det är just dessa faktorer nationalekonomin måste hantera. Men dessa vida begrepp kan inte hanteras i formler. Därför gjorde han en distinktion mellan total nytta och gränsnytta eller marginalnytta (därav namnet på den marginalistiska revolutionen). Gränsnyttan verkar i den totala nyttan eller välbefinnandets tjänst, men är till skillnad från denna kvantifierbar. Gränsnytta innebär att då man har en viss kvantitet av något med olika användningsområden kommer man att fördela användandet så att den totala nyttan blir störst. Man prioriterar, kort sagt. Jevons intresserade sig särskilt för användningen av den 'sista' enheten av detta något. Konceptet gränsnytta upplöser den

värdeparadox ekonomiska tänkare brottats med under lång tid: varför är det livsnödvändiga vatten billigt eller gratis, medan relativt onyttiga diamanter är dyra? Anledningen är helt enkelt att vi har vatten i överflöd och inte behöver prioritera. Dess gränsnytta är praktiskt taget noll, men den stiger i takt med minskad tillgång till vatten – en skrämmande utveckling som allt fler människor idag behöver hantera.

Det är någots gränsnytta för oss som styr våra ekonomiska förhandlingar. Gränsnytta bestämmer byteskvoten vid en transaktion, alltså i

na av egenintresse? Den traditionella kristna teologin skulle säga att vi visserligen ofta är själviska, vilket hör till vår synd, men att vi är skapade att leva i kärlek. Hur självständiga är vi egentligen att förhandla om pris, och hur fria? Och vilket slags frihet vill vi eftersträva? Cavanaughs kritik träffar på så vis hjärtat i den marknadslogik han menar har djupt problematiska baksidor.

Den metod för förändring han pekar ut kan sammanfattas genom följande citat: "The key question in every transaction is whether or not the transaction contributes to the

”Enligt kyrkofadern Augustinus handlar frihet inte på något vis om att få följa varje begär.”

praktiken pris eller det vi kallar ekonomiskt värde. Det monetära priset för en vara är alltså ett uttryck i siffror för hur de inblandade aktörerna värderar varan i förhållande till sin egen totala nytta, eller välbefinnande. Med andra ord har vi här en subjektiv värdeleära. Innan den marginalistiska revolutionen försökte man förstå ekonomiskt värde framför allt utifrån produktionsperspektiv – värdet fanns objektivt förhanden i en viss vara som ett resultat av produktionskostnader, eller nedlagt av naturen. Men nu bytte man radikalt perspektiv till att konsumtionen styr priserna, och därmed organiseringen av ekonomin.³

Dessa principer ligger till grund för vår marknadsekonomi. Cavanaugh går som sagt inte i dialog med dessa, utan med en ekonom, Milton Friedman, som menar att den fria marknadsekonomin hänger ihop med frihet i allmänhet.⁴ Det är den kopplingen Cavanaugh explicit adresserar – samtidigt berörs oundvikligen även frågor som hör samman med själva det teoretiska ramverket och hur det egentligen fungerar. Är det ett system som fungerar på någons eller någots bekostnad? Är vi enbart driv-

flourishing of each person involved, and this question can only be judged, from a theological point of view, according to the end of human life, which is participation in the life of God" (viii). Det Cavanaugh förespråkar är alltså en kristet bestämd konsumtion.

Motsägelser och harmonier

Men i den angivna metoden för förändring visar sig en paradox i Cavanaugh's resonemang. Den vision av en annan ekonomi han tecknar kan inlemmas i den neoklassiska teorins ramverk, som en av många möjliga konsumentpreferenser. Cavanaugh är själv medveten om detta, och noterar inledningsvis att hans konkreta strategier kan förstås som redan inskrivna i vad han kallar kapitalismens stora berättelse. Rättvisemärkt kaffe kan tolkas som marknadens förmåga att tillgodose allas preferenser, också viljan att betala lite mer för att stötta en fattig bonde. Men gentemot en sådan tolkning hävdar han att "Christians, nevertheless, will narrate the Fair Trade movement differently, as the pursuit of one of the chief ends of human life, that is, communion

with other persons. This is not the mere expression of a preference but the pursuit of an end that is objectively valid – that is, given by God, not simply chosen” (ix). Saken är bara den, att den senare poängen inte hör hemma här.

Amartya Sen, en annan av vinnarna av ekonomipriset i Alfred Nobels minne (1998) visade redan 1977 att detta är ett problem med den neoklassiska teorin.⁵ Den bestämmande grundläggande antropologin, människans rationella egenintresse, är så lös att allt beteende kan tolkas utifrån ramen oavsett hur den enskilde själv förstår sitt handlande. Även om Cavanaugh förstår sina normativa utgångspunkter som objektivt givna så är det en värdering bland myriader i en svindlande komplex väv som utgör marknaden. Kristna motivationsgrunder samsas friktionsfritt med satanistiska och ateistiska. Enskilda människors utvärderingar av enskilda transaktioner *är* marknadsekonomin. Idén om att de förra skulle kunna förändra det senare är, kort sagt, en omöjlighet.

Men det egentliga problemet är inte att Cavanaugh trasslar in sig i ett tautologiskt nät. De egentliga problemen har att göra med att vissa lever i fattigdom medan andra lever i överflöd, och med att vår ekonomiska inverkan på planetens klimat och på den biologiska mångfalden är katastrofal. Det som förenar Cavanaugh och den neoklassiska teorin är att den ekonomiska organiserande principen

förläggs i den enskildes utvärdering av varje enskild transaktion. Det som står på spel här är frågan om denna organiserande princip har kapaciteten att förändra vårt samfällade ekonomiska beteende. Enligt Cavanaugh har den kristna konsumtionen ett hjärta som gör den till något väsensskilt från marknadens logik. Låt oss se närmare på detta för att se om en kristen version av marknaden skulle bli något annat.

Nattvardens konsumtion

Den centrala konsumtionsakten i den kristna traditionen är nattvarden. I nattvarden konstitueras kyrkan som *en* kropp, Kristi kropp. Idenna relationalitet blir människans meningssammanhang synligt.

According to Paul’s famous image (1 Cor. 12), we are all members of the same body, the body of Christ [...] The poor and the needy are not just objects for individual charity; rather, they are indispensable because they are part of our very body [...] The reason that we do not cling to material things is precisely because of our attachment to others. We must constantly be ready to relinquish our claim to ownership, and to use our goods for the common good of the whole body. (53)

Ömsesidig hjälp inom kroppen är alltså inte en fråga om välgörenhet

utan ett organiskt fördelande av resurser. Precis som alla delar av en kropp får den näring de behöver så länge kroppen alls får någon mat så ska alla medlemmar av Kristi kropp få det de behöver så länge det finns överflöd någonstans. I det här sammanhanget påpekar Cavanaugh att det här inte bara gäller kristna emellan – Kristi kropp existerar för världens skull. Kyrkan ska alltså dela med sig även till icke-kristna.

Men låt oss stanna upp ett ögonblick vid Cavanaugh’s formulering i blockcitatet ovan. ’Vi’ är del av samma kropp. Men ändå: de fattiga är inte välgörenhetsobjekt utan ’de’ är del av ’vår’ kropp. De pronomina som används antyder att alla inte är del av Kristi kropp på samma sätt. Vilka är då ’vi’ och ’de’? ’Vi’ äger något att dela med oss av. ’De’ är fattiga och behövande. Grammatiskt sett är ’de’ fattiga och behövande kroppens objekt, och ’vi’ med resurser är kroppens subjekt. Grammatik och innehåll är inte nödvändigtvis samma sak, men de kan inte heller skiljas åt. Grammatik förmedlar innehåll – i det här fallet ett innehåll Cavanaugh knappast står för. Hans teologi är genomgripande orienterad efter rättvisa och gemenskap som princip.

Formuleringen kan läsas som ett olyckligt misstag. Men objektifieringen av fattiga, och placandet av agens hos de med resurser, stämmer exakt överens med hur subjektivitet fungerar på marknaden – och som vi sett är det en typ av marknadsekon-

mi som skrivs fram här. Det som för- enar Cavanaughs resonemang med den ekonomi han kritiserar är att den enskildes utvärdering vid varje trans- aktion, konsumtionsakten, bildar hävpunkt det ekonomiska tänkandet. Det innebär att endast den med eko- nomiska resurser kan handla, i dub- bel bemärkelse. Med ökad köpkraft kommer ökade möjligheter att påverka marknaden. Samtidigt är det exakt på detta vis kyrkan som Kristi kropp ofta beskrivits och gestaltats genom historien. Ledande aktiva personer; och passiva underordnade.

Man kunde säga att Cavanaugh's eukaristiska ekonomi är mer etiskt orienterad än Jevons marknad. Men även Jevons strävade efter att maxi- mera den totala mänskliga nyttan, hans begrepp för att beskriva väl- befinnande. Det finns ett gemen- samt problem här: en blindhet för människor, resurser och krafter vars behov och begär inte kan registreras på marknaden. Dessa vita fläckar på marknaden's karta borde utgöra den arkimediska punkten för ett tänk- ande kring ekonomisk förändring: ett hav kan inte köpa och sälja, men ett ekonomiskt tänkande som inte för- mår se haven är, kort sagt, dålig hus- hållning med jordens resurser.

Det ska här sägas att jag har stor respekt för Cavanaugh som tänkare. Han har fått klä skott för en större problembild: stora stycken av den samhällskritik som yttras idag hand- lar om etisk konsumtion, och den

teologiska kritiken av marknadseko- nomin går ofta i samma anda. Frågan är varför en beläst och allvarligt me- nad kritiker av ett system reproduce- rar systemet? Fenomenet är vanligt i den mänskliga historien, och vittnar om hur svårt det är för en människa att tänka radikalt nytt. Men i detta specifika fall, en teolog som kritiserar ekonomin, har det kanske också att göra med vissa historiska förutsätt- ningar.

Ekonomi och teologi

Forskare från olika discipliner har visat att den kristna traditionen och vårt ekonomiska system historiskt sett är sammanflätade, och att det lig- ger kristet teologiska principer i bot- ten i den fria marknadens idéhistoria.⁶ Just för att marknadsekonomin vuxit fram i en kristen kultur finns det skäl att anta att teologiska perspektiv kan utgöra resurser för att såväl förstå som förhålla sig kritiskt till den eko- nomiska sfären. Men för att kunna göra detta behöver man undersöka samspelet mellan ekonomin och teo- login närmare. Kritiken behöver bör- ja med större historiemedvetenhet, med självkritik som en väg till kritik.

För egen del är jag övertygad om att den kristna teologin, om den ut- nyttjar sin stora potential till självkri- tik, har enastående resurser att tas i bruk för ekonomisk förändring. Jag har ingen egen värdeleära att ställa mot Cavanaugh och Jevons. Men två saker tycks mig möjliga att slå

fast: för det första måste en kritik av marknadsekonomin, kristen eller inte, vara medveten om och hantera den marginalistiska värdeleäran. Det- ta medför insikten om att hävdandet av de egna värderingarna inte är en effektiv kritik. Vad som behövs är att tänka systematiskt kring värde som begrepp samt konkreta och objektivt förhandenvarande ekonomiska re- surser, och utifrån detta finna andra vägar att förstå det vi kallar ekono- miskt värde. Vad har då detta med teologi att göra? Allt! Detta är det andra som kan fastslås. Häri ligger förstås Cavanaugh's stora styrka: att han inser att ekonomi ytterst sett inte handlar om diagram och kurvor, utan om mänskligt liv tillsammans – något den kristna gemenskapen reflekterat över och praktiserat i två millennier. Det betyder inte att kyrkan nödvän- digtvis lyckas bättre än andra, men det betyder att det finns en rik skatt av erfarenheter och tankar att ösa ur, gällande exempelvis vilket slags frihet som egentligen är meningsfull att ef- tersträva.

IDA SIMONSSON

Doktorand i systematisk teologi
med livsåskådningsforskning vid
Uppsala Universitet

Noter

- 1) I artikeln diskuterar jag en liten del av det som behandlas i min kommande dok- torsavhandling, som bär arbetsnamnet *The Logic of Value*.
- 2) Cavanaugh, William T., 2008: *Being Consumed: Economics and Christian Desire*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Publ. Co.
- 3) För en fin introducerande översikt över denna idéhistoriska utveckling, se Sandelin, Bo, Hans-Michael Trautwein och Richard Wundrak, 2001: *Det ekonomiska tänkandets historia*. Stockholm: SNS Förlag.

4) Friedman har argumenterat för detta på flera håll. Se bl. a. Friedman, Milton, 1962: *Capitalism and freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

5) Amartya K. Sen, 1977: "Rational Fools: A Critique of the Behavioural Founda- tions of Economic Theory", i *Philosophy and Public Affairs*. Vol. 6, No. 4. Blackwell Publishing. S. 317-344.

6) Allra mest känd är kanske den tyske so- ciologen Max Weber, som i sitt pionjärar- bete vid 1900-talets början argumenterade för att vissa drag i den calvinistiska etiken utgjorde en del av möjlighetsbetingelserna för kapitalismens framväxt. Se Weber, Max,

1978: *Den protestantiska etiken och kapitalis- mens anda*. Lund: Argos. Ett annat viktigt verk är Agamben, Giorgio, 2007: *Il regno e la gloria: Per una genealogia teologica dell'econo- mia e del governo (Homo Sacer II, 2)*. Torino: Bollati Boringhieri. I kölvattnet av filosofen Agamben's undersökning har studierna i ämnet formligen exploderat, och utgör nu ett livaktigt tvärvetenskapligt fält som internationellt börjat gå under namnet economic theology. För en introduktion till detta fält i dagsläget samt dess historiska rötter, se det kommande översiktsverket Schwarzkopf, Stefan, 2020: *The Routledge Handbook of Economic Theology*. London: Taylor and Francis Ltd.